

Ahlâki Duygular Teorisi Bağlamında, Adam Smith ve Gary Becker’de Birey Davranışları Üzerine Değıniler

Mustafa Öziş, Ankara Üniversitesi SBF İktisat Bölümü,
ORCID:0000-0003-0524-5499, e-posta: ozis@ankara.edu.tr

Ferda Dönmez Atbaşı, Ankara Üniversitesi SBF İktisat Bölümü,
ORCID:0000-0002-5237-0404, e-posta: donmez@politics.ankara.edu.tr

Özet

Adam Smith günümüz iktisadının en önemli kurucularından biri olarak kabul edilir. Anaakım iktisat, Smith’in *Ulusların Zenginliği* eserinden bugün dahi kendi analizlerine kaynaklık eden referanslar bulmakta hiçbir güçlük çekmez. Ancak Smith’in bir başka yapıtı daha vardır ve *Ahlâki Duygular Teorisi* adını taşıyan bu eser anaakım tarafından neredeyse görmezden gelinir. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak, iki çalışma arasında bireyin doğasına dair kabullerin farklılaşması gösterilebilir. *Ahlâki Duygular Teorisi*’nde birey, salt kişisel çıkarı peşinde koşan bir aktör olarak değerlendirilmez. Burada, kişisel çıkarı peşindeki bireyin yanı sıra özverili, iyiliksever, cömert davranışlar sergileyen ve kişisel çıkarı için diğerlerini yok saymayan bir birey anlayışı ortaya koyulur. Her ne kadar neoklasik teorinin *Ahlâki Duygular Teorisine* ilgisi zayıf olsa da, bu eser ile *Ulusların Zenginliği* arasındaki uyum/uyumsuzluk tartışmaları sonucunda, serbest ticaret partizanı olarak gösterilen ‘iktisatçı’ bir Smith yorumundan, toplumsal değişimin dinamiklerini anlamaya çalışan ve geniş anlamda sosyal bilimci Smith yorumuna doğru bir değişim görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmada Smith’in bireye atfettiği bu özellikler vasıtasıyla onu toplumsal bir varlık olarak nasıl tasarladığını göstermeye çalışacağız. Söz konusu özellikler aynı zamanda kişisel çıkarı *kendiliğinden* dizginleyebilen öğelerdir. Tartışmamızda bireyin kararlarının ‘toplumsallaşması’ sürecinde Smith’in ürettiği “tarafsız gözlemci”, “kendini bilme” gibi kavramların oynadığı rolü de göstermeye çalışacağız. Özellikle 1970’li yıllardan itibaren etkinliği giderek artan “Şikago Okulu”nun Smith’in bu farklı yorumuna kulak verdiğini söylemek mümkün değildir. Buradan hareketle, okulun temsilcilerinden Gary Becker’in “ekonomik yaklaşım” (*economic approach*) ilkesine odaklanarak söz konusu yaklaşım ile Smith arasında herhangi bir ilişki kurulup kurulamayacağını da çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde tartışmaya açıyoruz.

Anahtar Sözcükler: Ahlâki Duygular Teorisi, sempati, tarafsız gözlemci, Gary Becker, ekonomik yaklaşım.

Opinions on the Individual Behaviours in Adam Smith and Gary Becker within the context of *The Theory of Moral Sentiments*

Abstract

Adam Smith is considered one of the most important founders of contemporary economics. Mainstream economics has no difficulty in finding references from Smith's *Wealth of Nations*, which are still the source of his analysis. However, Smith has another work and this work, which is called the *Theory of Moral Sentiments*, is almost ignored by the mainstream. One of the most important reasons for this is the differentiation of the assumptions about the nature of the individual between the two studies. In the *Theory of Moral Sentiments*, an individual is not considered an actor seeking purely personal interest. Here, in addition to the individual pursuit of personal interest, an understanding of an individual who shows selfless, benevolent, generous behaviors and does not ignore others for personal interest is presented. Although the neoclassical theory has little interest in the *Theory of Moral Sentiments*, there has been a shift from the free trade partisan 'economist' interpretation of Smith towards the interpretation of the social scientist, who tries to understand roughly the dynamics of social change as a result of the harmony / incompatibility discussions between this work and the *Wealth of Nations*. Therefore, in this study, we will try to show how Smith designed the individual as a social being by means of these attributes attributed to the individual. These features are also *self-restraining* elements. In our discussion, we will try to show the role played by the concepts such as "neutral observer" and "self-knowledge" produced by Smith in the "socialization" of individual decisions. It is not possible to say that the "Chicago School" which has been increasingly active since the 1970s, paid attention to Smith's different interpretation. From here, we focus on the "economic approach" principle of Gary Becker, who is one of the representatives of the school, and discuss whether there can be any relationship between his approach and Smith in the following sections of our study.

Keywords: Theory of Moral Sentiments, sympathy, neutral observer, Gary Becker, economic approach.

Giriş

"Ah! Keşke, halinize ağlayacak zamanımız olsa!"- ki açıkça olacak şey değildi bu, çünkü aslında onlara gülecek zamanımız bile yoktu. Bazı hallerde, on bir mile karşılık elli dakikalık bir posta iznine bağlı olan kraliyet postası, sevgi¹ ve taziye törenleri numaralarına yatabilir mi? Yol kazaları için gözyaşları dökülmesi beklenebilir miydi? İnsanlığı ayaklar altında çiğnemek gibi gelebilir bu; ama sanıyorum, o bunu kendisinin daha zorunlu görevlerini yerine getirirken yapıyordu" (De Quincey, 2006: 21).

De Quincey İngiliz Posta Arabası adlı öyküsünde posta arabasının durdurulmasını ulusun, soluk alıp vermesi, *kalp atışlarının* kesilmesi ile bir tutar. De Quincey'in gerçekleşmekte olanı hikâyeleştirirken üslubunda elbette gerçeğe bire bir bağlı kaldığını iddia edemeyiz, böyle bir zorunluluğu da yoktur. Ancak dönem İngiltere'sinde olan biteni bundan daha iyi anlatanların sayısının da çok olduğunu söyleyebilmek olanaklı değildir. 19. yüzyılın başlarında yazılan metin İngiltere toplumundaki değişim ve dönüşümü okuyucusuna çarpıcı biçimde imlemek ister. Keza gerçekleşmekte olan değişim ve dönüşüm sadece edebiyat ile ilgilenenler için değil, gerçekleşmekte olanı anlamaya çalışan düşünce insanları için dahi 'şok' edicidir.² İngiltere'de Sanayi Devrimi ile birlikte zamanın akışı hızlanmış, zaman bir anlamda yeniden tanımlanmıştı. Uzun bir sürecin ürünü olan bu değişim ile zaman mistik bir düşünce ya da inanca dayanarak yorumlanmaktan, adeta peşinden koşulan ve üretimin örgütlenmesinde Marx'ın deyişle her an'ı kârın bir parçası olarak değerlendirilmesi gereken bir şeye dönüşmekteydi. Artı-değerin üretim ve gerçekleştirme süresinin kısaltılmasının gereği sezgisel/pratik olarak da olsa kavranılmış, 'an'ları kaybetmemeyi amaçlayan üretimin örgütlenmesinin temel hedeflerinden biri olarak ortaya çıkmıştı. Bu anlamda, posta arabasının simgelediklerinden biri de bu peşinde koşulan 'an'lardır. Elbette ki değişen sadece anları ele geçirmenin yegâne yollarından biri olan hızın artırılması değildi. Macfarlane (1993: 173) 19. yüzyılın başında İngiltere'de serpilerek olağandışı uygarlık karşısında, dünyanın başka uygarlıklarından gelen kişilerin şaşkınlık yaşadığını kaydeder. Ada'nın kuzeyinden gelen, Yukarı (*Highland*) İskoçyalı gözlemcilerin ise başka medeniyetler kadar olmasa da benzer bir şok yaşadıklarını, İngiltere ile Yukarı İskoçya arasındaki farklılıkların açıklanması girişimlerinin ise bugünkü anlamda siyasal iktisat, sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerin temelini attıklarını belirtir.

Toplumsal üretim biçimleri ile toplumların dünya tasarımı, düşünce sistemleri arasında bir ilişki olduğuna sosyal bilimlerin iki önemli okulu dikkat çeker. Sembol isimleri olarak Marx ve Weber'in gösterilebileceği iki ayrı gelenekte, neden sonuç silsilesi ve iktisadî olan ile iktisadî olmayan faktörlerin değişime katkılarındaki ağırlıkları konusunda uzlaşma olmasa da, kapitalizmin kendinden önceki sosyoekonomik yapının fikirler dünyası ve değerler sistemine saldırdığı konusunda uzlaşma söz konusudur. Örneğin, kapitalizm öncesinde yüzyıllarca lanetlenen ve/veya hor görülen faiz, ticari faaliyette bulunma, para kazanma hırısı nasıl oldu da övgüye mazhar aktiviteler haline geldi? Kapitalizmin, ister "Protestan ruh"tan neşet etsin ister altyapı üstyapı ilişkiselliğinden türesin kendine özgü bir 'ruh', toplumsal değerler ve düşünce sistemi ürettiği/üretmek istediği konusunda bir uzlaşma olduğu söylenebilir (Hirschman, 1997: 4). De Quincey'in, "hareketin görkemi" adlı kısa öyküsünde bir yandan üretim

sürecinde hızın temel bir parametre olarak ortaya çıkışına, diğer yandan ise söz konusu üretimi gerçekleştiren insandaki değişe-gelen ‘ruh’a ya da bir başka deyişle insanlığı ayaklar altına alan insana tanıklık etmekteyiz.

İngiltere’nin kuzeyinde, iktisadî değişim ile toplumsal değerler, değerler sistemi ve bunlara eşlik eden kurumsal düzenlemeler arasındaki ilişkiyi ilgilerinin odağına yerleştiren bir filozoflar kuşağı İskoç Aydınlanması olarak adlandırılmaktadır. Bu kuşağın en önemli temsilcilerinden biri Adam Smith’tir. Bugünkü iktisadın kurucusu olarak anılan Smith’e bu payeyi verenler her zaman *Ulusların Zenginliği* (bundan sonra *UZ*) adlı eserine atıf yaparlar. Bu çalışmada, Smith’in piyasa mekanizmasının işleyişi ve ekonomilerin büyümesinin nedenleri arasında kurduğu analitik çözümlemenin üç önemli ögesi olarak kendi çıkarını düşünme, görünmeyen el ve iş bölümü analizlerinin, bugünkü anaakım iktisat yaklaşımı olan neoklasik iktisat ve türevleri ile arasındaki bağın en önemli unsurları olduğu tespit edilmektedir. Ancak, Smith’in bireyin doğal güdülere olarak sadece kişisel çıkarı ön plana çıkarmadığının ve birey düşüncesinin tam olarak anlaşılabilmesi için Ahlâki Duygular Teorisi’nin (*The Theory of Moral Sentiments*-bundan sonra *ADT*) önemine dikkat çekerek, neoklasik iktisadın bir türevi olan “ekonomik yaklaşım” analizi ile aralarındaki farklılığa vurgu yapılmaktadır.³ Çalışmamızın ilk bölümünde bunu gerçekleştirmek amacıyla Smith’in *ADT*’deki birey tasavvurunu tartışmaya açıyoruz.

Margaret Thatcher başbakanlığı sırasında verdiği bir demeçte “ben *thatcherismi* düşünmeden çok daha önce onu İskoçlar icat ettiler” (McLean, 2006: 98) şeklindeki ifadesinde, Adam Smith’i kastederek, kendi düşünce geleneğinin köklerini işaret etmek ister. *Thatcherism* bilindiği gibi, neoliberalizm olarak da adlandırılan 1980lerin başından itibaren tüm dünyada uygulamaya koyulan/koyulmak istenen ağırlıklı olarak iktisat politikaları ve siyaset felsefesinin bir diğer adıydı. Neoliberalizmin iktisadi içeriği her ne kadar Smith’e dayandırılmak istense de güncel teorik mühimmatının önemli kısmı, 1970lerden itibaren yeniden yükselmeye başlayan Şikago Okulu’ndan gelmekteydi. Bu okulun önemli temsilcilerinden biri, Foucault’nun “Amerikan neoliberallerinin en radikalı” (Akt. Newheiser, 2016: 5) olarak belirttiği, çalışmamızın konusu olan “ekonomik yaklaşım” yönteminin de yaratıcısı olan Gary Becker’dır. Becker’ın araştırma programı insana ait davranışların tümünü “ekonomik yaklaşım” veya “rasyonel seçim teorisi”ne dayanarak açıklamaya çalışmakta ve “ekonomik yaklaşım” ilkesi ile her türlü davranışa bir fayda fonksiyonu tanımlamaktaydı. Becker “ekonomik yaklaşım”ı analitik bir araç olarak açıklamakta ve analiz gücünün sadece iktisat disiplini ile sınırlanamayacağını, diğer sosyal bilimler için de “ekonomik yaklaşım” ilkesinin aynı açıklama ve analiz gücüne sahip olduğunu iddia etmektedir. Becker de pek çok neoliberal gibi, yaklaşımını Smith’e

dayandırmak ister. Çalışmamızın ikinci bölümünde Becker'in yaklaşımını analiz edip Smith yaklaşımından türetilip türetilmeyeceğini tartışacağız. Çalışmamız sonuç bölümü ile bitirilecektir.

Adam Smith'in Sempati İlkesi ve Bireyin Toplumsallaşması

J. Schumpeter her bilimin ilk keşfinin kendisi olduğunu belirtir, bunu “[o]lgular arasındaki ilişkinin farkına varılması sonucu ortaya çıkan ‘sorun’, bütün analitik uğraşlar öncesindeki gerekliliktir” biçiminde açıklar (Schumpeter, 1954: 107).⁴ Smith'in siyasal iktisadı ‘keşfetmesi’ Schumpeter'in tanımına benzetilebilir. Smith sürekli olarak, olguları birbirine bağlayan ve düzenliliklerin ortaya çıkmasını sağlayan şeyin ne olduğunu arama peşindedir. Bilimsel faaliyetin kaynağını merak ve sürpriz duygusunda arayan Smith için bilimsel faaliyet ya da felsefenin amacı ise doğayı birbirine bağlayan ilkelerin ortaya çıkarılmasıdır. Felsefe/bilim birbiriyle ilgisiz ve ahenksiz görünen kaosu düzene sokma uğraşdır. Birbirinden ayrık gibi görünen olayları, birbirine bağlayan “görünmeyen zincir”ler bulunmalıdır. Felsefeyi doğayı birbirine bağlayan ilkelerin bulunması amacıyla yapılan çalışma olarak tanımlayan Smith için filozof ise hayatını bu ilkeleri ortaya çıkarmaya adanmış kişidir (1980: 45-6).

Isaac Newton ve doğa felsefesinden etkilenen 18. Yüzyıl Aydınlanmacılarının doğa felsefesinin konusunu oluşturan doğal evren (*natural universe*) ile ahlâk felsefesinin konusunu oluşturan sosyal evrenin birbirine benzer biçimde analiz edilebileceği fikri, Smith için de geçerlidir. Basit ilkelere dayanarak doğanın işleyişinin açıklanmasına benzer biçimde, toplumun açıklanmasını basit ilkeler aracılığı ile yapmak istemektedir (Hetherington, 1983).⁵ Ancak elbette ki Newton'da doğa felsefesinin alanı doğa iken Smith'in ahlâk felsefesinin alanı ise insanlıktır (*humankind*) (Evensky, 2005). Bu nedenle de doğa felsefesindeki kesinlik anlayışını ahlâk felsefesinde bulma gibi bir gayreti yoktur. Analiz yöntemindeki benzerlik, analizin yöneldiği gerçekliğin de benzer biçimde düşünüldüğü anlamına gelmez (Smith, 2018b: 339).

UZ'de ‘kaos’ gibi görünen iktisadî gerçekliğin, aslında iş bölümü ve görünmeyen el ile kendiliğinden düzene sokulduğunu gösterme uğraşı önemli bir yer tutar. ‘Kaos’u düzene sokan basit ilke kendini sevme (*self-love*), kişisel çıkar ve görünmeyen eldir. Çokça yapılan alıntıda olduğu gibi, akşam yemeğimizi kasabın, fırıncının vb. yardımseverliklerine değil, çıkarlarına ve kendilerini sevmelerine borçluyuzdur (Smith, 1976b: 18). Toplumsal zenginliğin artışının ve toplumsal uyumun temelini bu *basit ilkelerin* işleyişinde yattığı neoklasik iktisat bakımından genel kabul görür. Anaakımın analitik kurgusu kişisel çıkar ve görünmeyen el olmaksızın inşa edilemediği gibi, kişisel çıkar ilkesi neoklasik iktisada ‘bilimsellik’ kazandıran en önemli kaynaklardan biri olarak

değerlendirilir. Ancak kişisel çıkar Smith'in insana/bireye atfettiği tek güdü değildir. Kişisel çıkar, toplumsal uyumun sağlanabilmesinde yeterli görülmez, buna eşlik eden bir diğer insan motivasyonu sempati ilkesidir.

Smith sempati ilkesini 1759'da ilk baskısını yaptığı ve ölümünden sadece bir yıl önce de kapsamlı bir edisyondan geçirdiği *ADT*'de inceler.⁶ Raphael *UZ* ile *ADT* arasındaki metodolojik benzerliğe dikkat çekerek *UZ* ve *ADT*'nin önemli ölçüde üzerine inşa edildikleri iki kavrama dikkat çeker. Sırasıyla bunlar iş bölümü ve sempatidir. *UZ*'nin konusu zenginliğin artışı sağlayan nedenlerin tespitidir. Nedenlerden en önemlisi olarak iş bölümü öne çıkar ve *UZ* "iş bölümü üzerine" (*of division of labour*) ile başlar. *ADT*'nin amacı ise kendi kendini düzenleyebilen ve bunu mümkün olduğunca müdahaleye gerek duymadan becerebilen, liberal bir toplumun ahlakî içeriğinin ne olması gerektiğini ortaya koymaktır. Toplumun uyum içinde varlığını sürdürebilmesi için var olması gereken ahlakî ilkelerin yaratılmasını ve harekete geçirilmesini sağlayan ise sempati ilkesidir. Bu nedenle *ADT* de "Sempati hakkında" (*of Sympathy*) bölümü ile başlar (Raphael, 2007: 12). Nasıl ki zenginliğin artışı iş bölümü ile sağlanabiliyorsa, ahlakî duygular da sempati aracılığı ile harekete geçirilebilmektedir. Ve nasıl ki, kişisel çıkar doğal bir haslet ise sempati ilkesi de öyledir.⁷

ADT daha sonraki tartışmaların kaynaklarından biri olan şu cümlelerle başlar: "İnsanoğlunun ne kadar bencil olduğu düşünülürse düşünülün, besbelli ki doğasında, diğerlerinin bahtıyla ilgilenmesini sağlayan bazı ilkeler vardır, her ne kadar onları görmenin hazzı dışında bir şey elde etmese de başkalarının mutluluğunu kendi için gerekli görür... Başkalarının kederinden sıklıkla kederleniriz, bu o kadar aşikârdır ki ispatlamak için herhangi bir örneğe gerek yoktur. İnsan doğasının diğer orijinal tutkuları gibi, bunlar erdemli ya da insancıl insanlarla sınırlı değildir... En büyük zalim, toplumsal yasaları ihlâl eden en duygusuz bozguncu dahi bu duygudan bütünüyle mahrum değildir" (Smith, 1976a: 9). Betimlediği duygu, başkalarının yerine kendini koyarak hissetme, sempati ilkesi veya aynı anlama gelecek biçimde *ADT*'de yer yer kullandığı aynı duyguları paylaşmadır (*fellow-feelings*). Smith *ADT*'nin ilerleyen sayfalarında sempatinin tam olarak tanımını sunar: "Başkalarının üzüntülerini paylaşarak oluşturduğumuz duygudaşlığı acıma ve merhamet sözcükleri ile ifade ettik. Duygudaşlığa aynı zamanda sempati adını verebiliriz" (Smith, 2018b: 15). Duygudaşlığın kurulmasını sağlayan, sempati ilkesi doğal olduğundan dolayı kişinin kendisini başkalarının yerine koyması, başkalarının sevincini, mutluluğunu, kederini, azabını düşünmesi ve ayıplarının başına geldiğini düşünerek sevinç duyması veya kederlenmesi *kendiliğinden*, otomatik olarak gerçekleşir.⁸ Bunun için bir çaba harcamaz.

Raphael'den (2007: 12) aktardığımız gibi, ADT'nin analitik kurgusu basit bir ilke, sempati ile başlar. Ancak sempati, insana ait neredeyse tüm özelliklere bir anlamda kaynaklık eder. Sempati ilkesi ve ondan türeyen ahlakî normlar birey ile toplum arasında ilişkiyi sadece birey toplum yönünde değil, toplum birey yönünde de sağlar. Aşağıda göstereceğimiz ilkenin doğallığından dolayı da işlevini kendiliğinden yerine getiren, görünmeyen doğal bir bağ olarak düşünülür.⁹ Bu nedenle, bireyin varoluşunu, muhakemesini, kararlarını diğerlerinin varoluşları/toplum ile ilişkilendirir, izole edilmiş bir birey varsayımı söz konusu değildir. Hayalî bir yalnızlık betimlemesi ile bu konudaki düşüncesini açıklar: “İnsanın toplumdaki uzakta doğup başka insanlarla iletişime geçmeden büyümesi mümkün olsaydı eğer... Karakterine de duygularının ya da davranışlarının doğruluğuna ya da yanlışlığına da kafasının iyi çalışıp çalışmadığına bakmazdı” (Smith, 2018b: 166). Karakter ve davranışlar diğerlerinin/toplumun varlığında anlam kazanabilir. Bunlara yönelik değerler sistemi, ahlakî yerindelik kriterleri ancak başkalarıyla/toplum ile yaşadığında ve diğerlerinin ona tuttuğu ayna vasıtası ile mümkündür. Hayal ettiği türden, yalnız yaşayabilmiş birinin toplumla karşılaşmasını ise şöyle açıklar: “Böyle birini topluma soktuğunuz anda ona ihtiyacı olan aynayı da sağlamış olursunuz. Ayna birlikte yaşadığı insanların yüzlerinde ve tavırlarında saklıdır” (Smith, 2018b: 166). Dolayısıyla toplum, karakter, davranışlar ve duyguları adeta görünmeyen bir gizil güç –yüzler ve tavırlar- ile etkileyebilme potansiyeline sahip olarak incelenir. Toplumun birey üzerindeki etkisini vurgulamak için fizikî güzelliğin dahi toplumsal bir kabul ile belirlendiğini düşünür (Smith, 2018: 167). Dolayısıyla, bireyin ontolojik kurgusunda tekillik, izole bir yaşam değil, diğerlerinin aynasında değerlerini sınıyan bir birey tasarımı olduğu söylenebilir.

Anılan örnekte olduğu gibi, Smith bireyin özelliklerinin değişebilir olduğu kanısındadır. Doğasından gelenler yanı sıra toplumsal varoluşu da onu biçimlendirir. Sahip olduğu tutkular yeni tutkuların ortaya çıkmasının nedenidir. Toplum, bireye yeni tutkularını değerlendirme kriterlerini de üretir: “Tutkularımızı ve davranışlarımızı onların [başka insanların] gözünden değerlendirmeye başlarız” (Smith, 2018: 168). Bu değerlendirme süreci ise şöyledir. Toplum içinde yaşayan bireyin, kendi davranışlarını değerlendireceği sırada ikiye bölündüğünü belirtir. Smith için “[i]nceleme yapacak ve yargıya varacak *ben* ile eylemde bulunan ve davranışı yargılanacak olan *ben* birbirinden farklı kişilerdir” (Smith, 2018b: 169). Yargılanan *ben* ile yargıda bulunan *benin* farklı özellikler taşıdığını düşünmektedir. Kişinin kendini değerlendirmesinde, kendisi hakkındaki yargısında objektiflik imkânının var olabileceğini düşünür. Böylece bireyin davranışlarında, toplum ile kurulan ilişki nedeniyle *kendiliğinden* oluşabilen bir sınırlama düşünür. Ancak bu sınırlama kişinin bireysel özgürlüğünü kısıtlayan bir özellik taşımaz. Dolayısıyla olumsuz bir anlamda değil,

aksine olumlu anlamdadır. Toplumsal uyumun sürdürülebilmesi için, diğerleri tarafından tutulan ayna ile kendini değerlendiren *ben*, davranışının olumsuz sonuçlar doğuracağını düşündüğünden bundan sakınması nedeniyle olumludur. Başkalarının gözü, kişiye kendine hâkim olmasını sağlar, bunu ADT’de güçlü biçimde vurgular, adeta olay öncesi/*ex ante* bir hakem tarafından değerlendirilir. Kendimize hâkim olmak gibi, “bir ilke söz konusu olmasaydı o zaman çoğu durumda dümdüz ilerlerdik... Ne olduğumuza, ne olmamız gerektiğine ya da belli koşullarda ne olabileceğimize dikkat ederiz ve başkalarının duygularına verdiğimiz değer de vahşi ve asi tutkularımızı çoğu durumda ehlileştirmemizi ve tarafsız bir seyircinin [gözlemcinin] benimseyebileceği ve sempati duyabileceği bir kıvama getirmemizi sağlar” (Smith, 2018b: 381).¹⁰ Dolayısıyla toplum bireye kendini bilme ya da ihtiyatlılık (*self-command*) diyebileceğimiz bir karakter kazandırır ve bu karakter toplumsal uyumun sürmesi için bireylerin ‘aşırılık’larını ya da sınırlandırılmamış bencilliklerini olay gerçekleşmeden önce, *ex ante* olarak, törpüleyen bir mekanizma gibi çalışır.

Kişinin sürekli olarak kendini diğer ben üzerinden değerlendirmesi sürecinde tanımladığı bir diğer kavram da tarafsız gözlemcidir (*impartial spectator*). Tarafsız gözlemcinin yokluğunda kişinin ihtiyatlılığının bozulmaya meyledeceğini düşünür (Smith, 2018b: 224). Önemli bir işlevsellik yüklediği tarafsız gözlemciyi şöyle tarif eder: “[D]uygularımızı ve gerekçelerimizi değerlendirmemiz ve onlarla ilgili bir yargıda bulunmamız için... kendimize uzaktan bakmamız gerekir... Ne tür bir yargıya varırsak varalım başkalarının gözüne nasıl göründüğümüz, nasıl görünecek olduğumuz ya da nasıl görünmemiz gerektiği bu konudaki yargımızı gizliden gizliye etkiler. Kendi davranışımızı dürüst ve tarafsız bir kişinin gözünden okumaya çalışırız” (Smith, 2018b: 165). Bu “[i]çimizde taşıdığımız, hayal ettiğimiz tarafsız gözlemcidir”dir (Smith, 2018b: 198). Tarafsız gözlemci Smith için bireyin içindeki toplumsal vicdan, başka bir anlamda da diğer *ben*’in toplum tarafından yaratılmış ahlakî kriterler ile uyumlu olmasıdır. Birey eylemde bulunmadan önce, bunu kendini başkalarının yerine koyarak düşünür. Smith için kişinin önceliğinin herkesten çok kendisi olması konusunda bir tartışma yoktur. Dolayısıyla onurlu, zengin ve mevki sahibi olmayı amaç edinmenin eleştirilecek bir yanı olamaz. Bu türden amaçlara ulaşmak eğer bir yarışsa, kişi rakiplerini geride bırakmak için istediği kadar hızlı koşabilir ancak “rakibini alaşağı edip yarıştan atmaya çalışırsa etrafındaki kişilerin [tarafsız gözlemcinin] müsamahasını anında yitirir” (Smith, 2018b: 124). Dolayısıyla kişi tarafsız gözlemci tarafından adil bir yarıştan uzaklaştığı, adaleti bozduğu için kınanacağını beklediğinden söz konusu davranıştan çekinir. Campbell Smith’in tarafsız gözlemci için, “her dikkatli gözlemci” (*every attentive spectators*), görgü tanığı (*bystander*), üçüncü şahıs, diğer insan, başka biri (*another man*), diğeri (*other man*) terimlerini kullanmasına işaret ederek, Smith’in tarafsız gözlemcisinin sıradan, normal ve ortalama bir

insanı temsil ettiğini ileri sürer. Toplumdan topluma, zaman ve mekân içinde değişebilen 'standart' bir ahlaki yargıyı temsil etmektedir. Campbell, bunun bir 'kurgu' ya da 'icat' olmadığını, süregiden toplumsal süreçlerde, toplumun uyum içinde işleyişini gerçekleştirecek olan toplumsal oйдаşma ve güçler dengesi olduğunu belirtir (Campbell, 1971: 134-137).¹¹ Tarafsız gözlemci konusunda Raphael (2007: 35) de benzer bir yorum yapmaktadır: "Her birimiz diğerlerini bir gözlemci gibi yargılamaktayız. Her birimiz diğerini yargılayacak gözlemciler bulmaktadır... Hepimiz arkadaşlarımızla aramızın bozulmasından endişeleniriz." Dolayısıyla tarafsız gözlemci kişinin davranışlarının bir kısmından sakınmasını nedeni olarak değerlendirilir.

Kişinin varoluşunun başkalarını içerecek biçimde düşünülmesini, Göçmen (2015: 55,67) "öznenin kuruluşu"nda, özne felsefesinde "diğer ben" in oynadığı rolü düşünerek yorumlar. Smith'teki eylem kuramında bu "diğer ben" düşüncesinin yer alması nedeniyle, faydacılığın temel bir referans olarak eylemin tek saiki olması bir yana, "Smith açısından bir eylemin sonucunu düşünürken, bunu sadece ben açısından değil, aynı zamanda diğer ben(ler) açısından... bunların birbirleriyle ilişkisi açısından da yapmak gerekir" sonucuna ulaşır. ADT'de zıt çıkarlar durumunu incelediği "Vicdanın Etkisi ve Otoritesi" başlıklı bölümde tarif edildiği türden bir "diğer ben" bulmak mümkündür. Vicdan ya da içimizdeki yargıç kendi çıkarımıza yönelik her türlü eylemi onaylamayabilir: "Öz sevgiden kaynaklanan dürtüye akıl, ilke, vicdan ve yüreğimizde taşıdığımız ve davranışlarımızı denetleyen o büyük yargıç sebebiyle karşı koyarız. Başkalarının saadetini etkileyecek bir biçimde davrandığımız zaman içimizdeki bu yargıç bize seslenir ve en küstah tutkularımızı afallatıp bize çoğunluğun içinde zerre olduğumuzu, kimseden üstün olmadığımızı... hatırlatır" (Smith, 2018b: 201). Çatışan çıkarlar tartışmasında, bireyin karşısına toplumu koyduğumuzda bireysel feragatlerin kabul edilmesinin görece kolay olduğu düşünülebilir. Bir kişinin elde edeceği fayda uğruna toplumun tümünün zarar görmesini kabul etmek kolay değildir. Ancak Smith içimizdeki yargıç bireyler arasındaki zıt çıkarlar durumlarına da taşır: "Kişi kendi menfaati için ya da öteki insana faydası dokunacak diye bir başkasına zarar verecek, onu üzecek şeyler yapmamalı kendini bir başkasından önde tutmamalı, bir başkasını incitmemeli ve rencide etmemelidir" (Smith, 2018b: 202).¹²

Smith'in kişisel çıkar, niyetlenmemiş sonuçlar ve toplumsal refah arasında kurduğu, bireysel refah artışlarının toplumsal refah artışını sağlamayacağı yönündeki çıkarımı, kişisel çıkarın dizginsiz (*unfettered*) biçimdeki kullanımına da onay verdiği yorumlarına neden olmuştur. Oysa göstermeye çalıştığımız gibi, bu yorumun geçerli olması söz konusu değildir. Bunun yanı sıra, Smith eylemi başlangıçtaki niyeti açısından da değerlendirir. Kendini bilme sınırlamasına

ilave olarak, erdemli (*virtue*) niyetleri onaylarken, kötü (*vice*) niyetleri onaylamaz (Smith, 2018b: 139-140).¹³ Mandeville'in "bireysel kötülükler toplumsal iyilik üretir" sözleri ile özetlenen bireysel eylem ile toplumsal uyum arasında kurulan kendiliğindenlik ilişkisini Smith'in onaylaması söz konusu değildir. Niyette, erdem arar. "Azgın sistemler üzerine" (*of licentious systems*) adını verdiği başlıkta incelediği Mandeville'i bu ayrımı gözetmediği için sert biçimde eleştirir. "Kullandığı kavramların hemen hemen her yönden hatalarının olduğu"nu belirttiikten sonra insan doğasında hatalı kavramları ilk bakışta doğruymuş gibi gösteren görünüşler (*appearances*) olduğuna işaret ederek, "[k]aba ve köylü belagatine rağmen bunları canlı, nüktedan biçimde betimlemesinin ve abartmasının doktrinine, muhtemelen de tecrübesi olmayıp, bunları kolaylıkla kabul etmeye hazır olanlar için, bir doğruluk havası getirdi[ğini]" (Smith, 1976a: 308) belirtir. Smith'in Mandeville eleştirisinde ön plana çıkan husus kişisel çıkarın "azgınca" kullanımınıdır. Mandeville'in "insan herkesten çok kendi mutluluğunu düşünür" tespitine bir itirazı yoktur ancak Mandeville'de bunun "insan diğerlerinin mutluluğu ile ilgilenmez, kalbinde bunu hissetmez" biçimine bürünmesine karşı çıkar. Mandeville'e göre, kişinin başkalarının mutluluğu ile ilgilenmesindeki tek gaye yine kişinin kendi bencil güdüleridir. Başkaları için kendi çıkarından vazgeçtiğinde dahi onlardan beklediği övgü ile elde edeceği hazın, vazgeçtiği çıkardan fazla olacağını düşündüğünden dolayı bu türden bir davranışı gerçekleştirir.

Yukarıda göstermeye çalıştığımız gibi, Smith bu düşüncüyü kabul etmez (1976a: 308). Sempati ilkesi, karşılık beklentisi ya da pozitif fayda beklentisi üzerine kurulmaz. Bireyin sevinci veya üzüntüsü, bunların kaynaklandığı diğerinin/öznenin bilgisi dâhilinde bile olmayabilir. Bireyin gözlem ya da tasavvur ederek eylemli biçimde içinde olmadığı durumlara ilave olarak, eylemli biçimde içinde olduğu durumlarda da sempati ilkesi gereği yapılan eylemler, Mandeville'in tasvir ettiği gibi daha fazla haz/fayda beklentisi ile yapılmaz. Mandeville üzerine yaptığı erdem tartışması, bir sonraki bölümde ele alacağımız Becker tartışması için de önemlidir. Şöyle ki, Smith için mükemmel (*perfect*) bir biçimde erdemli olmak, mükemmel biçimde ihtiyatlılık kurallarına, adaletin sıkı kurallarına ve tam anlamıyla hayırseverliğin kurallarına uygun davranmaktır (Smith, 1976a: 206). Mükemmel biçimde erdemli bireylerden oluşan bir toplum, bu tanımlamaya göre kendiliğinden, Smith'in *UZ*'de sıklıkla atıf yaptığı "açık ve basit özgürlükler sistemi"ne ulaşır ancak bu türden bir topluma ulaşmanın da bir ütopya olduğunu kabul eder (1976b: 493).

Smith, içinde yaşadığı ticari toplumun daha önceki "toplum aşamaları"na göre daha ileri olduğunu düşünür.¹⁴ Önceki aşamalara kıyasla, ticari toplumun, temel olarak serbest piyasalar, piyasa ölçeği ve iş bölümü üçlüsünün beraberce işlenmesi sonucunda evrensel refahı arttıracığı iddiasının analizinin omurgasını

oluşturduğu söylenebilir. Ticari toplum aşaması önceki aşamalara kıyasla, bireyin sahip olduğu haklar ve potansiyelini gerçekleştirebilme olanakları bakımından daha ileridir. Ancak ticari toplumu, insanlığın sahip olduğu en ileri toplumsal örgütlenme biçimi olarak değerlendirse de sorunlardan arı olarak incelemez. Ona göre, ticari toplumun sahip olduğu ilerletici potansiyeller, kişisel çıkar ve “tarafgir çıkar”ların (*partial interest*) birleşmesi sonucu, söz konusu aşamayı da yozlaşma sorunu ile karşı karşıya bırakır. Dolayısıyla ticari toplumun dinamiği sorunlar üretebilme kapasitesine sahip olarak analiz edilir. Bu yapı, üretici güçlerin/kapasitenin serbest kalmasını sağlarken diğer yandan rant-kollayan (*rent-seeking*) bir topluma dönüşebilir (Evensky, 2007: 247). Bugün rant-kollayan olarak adlandırılan, serbest piyasa ilişkilerini, rekabeti bozan ve tarafgir çıkarların galebe çalması sonucu yozlaşmış bir toplum ve sistem ortaya çıkaran mekanizmanın varlığına ilişkin tartışma UZ’de önemli bir hacimdedir (Evensky, 2005, 2007). UZ’de titizlikle ve uzun uzadıya incelediği “merkantil sistem”i bugünkü anlamda rant-kollayan bir sistem olarak nitelendiren çalışmalar mevcuttur. Sözü edilen incelemesinde, çarpıcı bir biçimde, kişisel çıkarı serbest ticaret rejiminin önündeki en büyük engel olarak değerlendiren bir Smith ile karşılaşırız (Smith, 1976b: 493).

Smith sempati ilkesini toplumsal uyumun sağlanmasında önemli bir işlevsellikte kullansa da, bu ilkenin, *ticari toplumda* bencil kişisel çıkarlar karşısında gücünün sınırlı olduğunu da tespit etmektedir. Bu nedenle sempati ve ondan türeyen hasletler, adalet olmaksızın toplumsal uyuma ya da yozlaşma temayülü göstermeyen bir liberal topluma tek başına dayanak olamazlar: “Bir toplumun var olabilmesi için elzem olan yardımseverlik (*beneficence*) değil, adalettir. Toplum, neticesinde çok huzurlu bir ortama sahip olmasa da yardım severlik olmadan da varlığını sürdürebilir: Ancak adaletsizlik yaygın olduğunda o toplum tümüyle yok olmaya mahkûmdur... Adalet bu nedenle tüm yapıyı (*edifice*) ayakta tutan fil ayağıdır” (Smith, 2018b: 129). Smith’teki adalet kavramına yönelik çoğunluğu iktisat teorisi kaynaklı standart yorumlar, UZ’nin son kitabında işaret ettiği, mülkiyet haklarının, kişisel hakların korunması ve bunlara karşı işlenen suçların cezalandırılması ve bireyler tarafından sağlanamayacak adalet teşkilatının tesis edilmesi gibi dar kapsamlı bir dizi tedbire işaret eder. Oysa Smith için adalet kavramı bununla sınırlı değildir. “Hukuk Üzerine Dersler”den (*Lectures on Jurisprudence*) itibaren, mülkiyet sahipliğinin devlet idaresi üzerindeki etkisini tespit etmiş ve mülkiyet sahiplerinin ekonomik gücünün politik gücün ele geçirilmesini sağlayan aracı olduğunu dile getirmiştir (Smith, 2018a: 48-55). Mülkiyet sahiplerinin elinde biriken politik güç neticesinde pozitif yasaların, doğal hukuktan sapabileceğini düşünür. Bu sapmayı “yaşamı sürdürme hakkı” (*right to subsistence*) gibi, doğal haklar (*natural justice*) üzerinde inceleyen, Witztum ve Young (2006), Smith’in emek ile geçinebilmeyi doğal bir hak olarak değerlendirdiğini, bu nedenle de

ister ücret düşüklüğü ister kısıtlamalar nedeniyle meydana gelsin, emeğin ücret ile geçinememe durumunun, yaşam hakkının elinden alınması olarak değerlendirilebileceğini iddia ederler. Analizlerinde ücretlerin genel geçer insanlık (*common humanity*) kriterlerine uygun olarak tespit edilmesini de doğal haklar kapsamında değerlendirdiği sonucuna ulaşırlar. Witztum ve Young (2006) Smith'in *ADT*'nin son sayfalarında sarf ettiği hiçbir ülkedeki pozitif yasaların doğal hak yasaları ile tam olarak örtüşmediği, faklı dönemlerde ve ülkelerde değişiklik gösterdiği yönündeki tartışmasına atfen de yoksulların haklarına yönelik örtük bir îmada bulunduğu görüşündedir (Smith, 1976: 341).¹⁵ Bu hususu burada derinleştirmek çalışmamızın amaçlarından biri değil ancak burada özellikle dikkat çekmek istediğimiz şey, pozitif hukukun Smith için sorgulanabilir olduğudur. Smith (2018b: 382) adalet, ya da pozitif hukuk doğal haklara yakınlaştıkça toplumsal yapının sürdürülebilirliğinin artacağını düşünür. *ADT*'nin son baskısına yazdığı *Duyuru* kısmında belirttiği gibi, ilk edisyonundan itibaren *ADT* ve *UZ*'yi tamamlaması düşünülen bir hukuk kuramı yazmayı tasarlamaktadır. Her ne kadar bunu gerçekleştireme de Smith bunları birbirini tamamlayan çalışmalar olarak düşünür. Smith'in Newtoncu bilim tasarımına benzer biçimde, sosyal evrenin açıklanmasındaki basit ilkeleri kişisel çıkar ve sempati ilkesi olmakla birlikte, bunların doğal düzeni ya da "açık ve basit özgürlük sistemi"ne ulaşmayı garanti altına alacak biçimde birbirlerini dengeleyemeyeceklerinin farkındadır. Fizikteki kuvvetlerin bileşkesi gibi bir dengenin toplumsal bütünlükte ortaya çıktığını düşünmesi söz konusu değildir. Adalet bu nedenle sürdürülebilir bir liberal toplum için önemlidir.

Gary Becker ve "Şikagolu Smith" Sorunu

Keynesçi iktisat teorisi ve politikasının düşüşe geçtiği 1970lerde tam karşıt bir iktisat ve toplum düşüncesine sahip olduğunu söyleyebileceğimiz Şikago Okulunun iktisadi analiz ve politika önerileri ise yükselişe geçiyordu.¹⁶ Bu okul kendi düşünsel geçmişini iki hat üzerinden Adam Smith'e bağlamak istemekteydi. Bunların ilki, Stigler ve Friedman'ın Smith yorumlarında çok güçlü bir biçimde öne çıkan, sırasıyla kişisel çıkar ve görünmeyen elin analitik araçlar olarak sınır tanımaksızın kullanımınıdır. Özellikle Friedman, popüler çalışmalarında iktisadî seçme özgürlüğünü ve görünmeyen elin kamusal müdahaleyi dışladığını öne süren yorumları birleştirerek, neoliberalizmin adına yakışır biçimde, bireycilik ve metodolojik bireycilik ilkelerini iktisadî ve siyasal alanda öne çıkarıyordu. Görünmeyen el mekanizması vasıtasıyla bireysel iyi ile toplumsal iyi arasında kurduğu pozitif ilişki de, bireysel tercihlerin toplum nezdinde meşrulaştırılmasını sağlamanın vazgeçilmeziydi. Kişisel çıkar ve görünmeyen el ile ulaşılan merkezi müdahalenin reddedilmesine yönelik sonuçlar, siyasi bir kurgu ile tamamlanmaktaydı. Buna göre, seçme özgürlüğü

ya da ekonomik seçim özgürlüğünün siyasal özgürlük ile özdeşleştirilmesi sonucunda, demokrasi ortaya çıkacak ya da güç kazanacaktır. Benzer biçimde ekonomik liberalizasyon da demokratik ilerlemelerin nedeni olacaktır (Becker ve Posner, 2009: 317).

Becker, kendi yorumunu Stigler ve Friedman'ın kişisel çıkar ve görünmeyen el konusundaki aşırı yorumları üzerine kurar. Aşağıda üzerinde durduğumuz yeni hattı dikkate değer yapan şey, kişisel çıkar davranışının sadece iktisadî olana değil, her türlü insan davranışına uygulanabileceğini öne sürmesidir. Foucault'nun Amerikan liberallerinin en radikali nitelemesini hak edecek biçimde, Becker tüm insan davranışlarını fayda maksimizasyonu fonksiyonunun bir ögesi olarak ifade edilebileceğini ileri sürer.

Birçok Şikagolu gibi Becker de ekonomi dalında 'Nobel Ödülü' ile taltif edilmiştir. Kendisine 1992'de verilen ödülün gerekçesi "daha önce sosyoloji, demografi ve kriminoloji gibi başka sosyal disiplinler tarafından incelenen alanlara ait insan davranışlarının iktisat teorisi tarafından içerilmesine" yaptığı katkı olarak açıklanmıştır. Doğurganlıktan, peynir talebine; suç işleme eğiliminden, evlat edinmeye; ırk ayrımcılığından, demokrasiye kadar, daha önce iktisatçılar tarafından kısmen ya da tamamen ilgisiz kalınmış alanların analizinde Stigler'in tabiriyle agresif ve emperyal bir biçimde "ekonomik yaklaşım" ilkesinin kullanılabileceğini savunmuş ve kullanmıştır (Stigler, 1984). Becker'in bu hamleyi yapmasına olanak sağlayan akıl yürütmesi basittir. İktisadî diğer bilimlerden kapsam bakımından (*subject matter*) değil, yaklaşım bakımından ayırır. İktisadın yöntemini "ekonomik yaklaşım" olarak adlandırarak bunun diğer disiplinlere de uygulanabileceğini düşünür. Örneğin doğurganlık, sosyoloji, antropoloji, tarih, iktisat hatta siyaset bilimi gibi pek çok disiplinin araştırma alanına girebilir ancak "ekonomik yaklaşım"ın bu disiplinleri bir araya getirdiğini savunur. Her türden davranış bir fayda maksimizasyon fonksiyonunun ögesi olarak düşünür ve bu tutum "ekonomik yaklaşım"ın temelini oluşturur. Örneğin, doğurma/doğurmama kararı kişinin gelecekte beklediği fayda/haz ve ıstırap/maliyet karşılaştırması sonucunda verilir. Benzer mukayeseler her davranış için söz konusu olduğundan, bu yaklaşımın, çok çeşitlilikteki insan davranışını birbirine bağladığını, dolayısıyla eşsiz (*uniquely*) biçimde güçlü olduğunu ileri sürer. İnsan davranışlarının tümünün fayda maksimize edici olduğu varsayımı "ekonomik yaklaşım"ın en önemli varsayımı olmakla birlikte, piyasa dengesi ve sabit tercihler varsayımlarını da kendi ifadesi ile sürekli ve cesurca (*unflinchingly*) kullanır (Becker, 1990: 5). "Ekonomik yaklaşım"ın tüm davranışlar için analitik bir araç olarak kullanılabileceği iddiası, aynı zamanda tüm insanî davranışların Lazear'ın (2000) ifadesi ile "piyasa testi"ne tabi kılınması anlamına gelir, "test"i başarıyla geçenler gerçekleştirilir.¹⁷

Doğrudan piyasanın (*market sector*) konusu olmayan insan davranışlarına “ekonomik yaklaşım”ın uygulanabileceğini savunmak Becker’in en önemli ‘katkı’larından biri olarak değerlendirilebilir. Bir diğeri ise insan davranışları, kararları arasında kavramsal bir ayırım yapmamasıdır. Kahve markası seçme gibi küçük kararlar ya da ev alma, intihar etme gibi büyük kararlar arasında yaklaşımın uygulanabilmesi bakımından fark görmediği gibi, eş seçme gibi duygusal kararlar ile duygusallık barındırmayan kararlar arasında da bir farkın olmadığını düşünür (Becker, 1990: 7-8). Piyasayı doğrudan ilgilendiren yumurta alma ve ev alma gibi kararlar söz konusu olduğunda kişinin kararı, fiyat mekanizmasına “ekonomik yaklaşım” ilkesinin varsayımları uyarınca verilen tepki gereği oluşur. “Piyasa testi”nin bu alanda doğru bir biçimde çalıştığı konusunda herhangi bir şüphesi yoktur. Doğrudan piyasa ile ilişkisi olmayan kararlarda ise, kişilerin bir çeşit “gölge” fiyatlar tayin ettiklerini ve gerçek fiyatlara nasıl tepki veriyorlarsa aynı biçimde davrandıkları görüşündedir. Çocuk sahibi olma kararı, eş seçme ve evlenme gibi davranışlarda “gölge” fiyatlar kişileri yönlendirir. Ancak fiyat mekanizmasının mantığı değişmez (Becker, 1990: 5-6).

Anlaşılabacağı üzere insan davranışlarının kısımlara (*compartmentalized*) ayıramayacağı fikrini yaklaşımının merkezine yerleştiren Becker’e göre, “bütün insan davranışları, değişmeyen bir tercihler kümesi, optimal miktardaki bir bilgi ve piyasaların değişik diğer girdilerini (*input*) kullanarak, *faydalarını maksimize edenler* tarafından gerçekleştirilir.” Bu iddianın doğrudan sonucu olarak da “ekonomik yaklaşım” ilkesinin insan davranışlarını anlamak için birleşik bir çerçeve sağladığı görüşünü ileri sürer (Becker, 1990: 14, italikler eklenmiştir). Becker’in kendi yaklaşımının Smith tarafından da kullanıldığı konusunda bir şüphesi yoktur hatta Smith’in söz konusu yaklaşımın esas kurucusu olduğunu ilan eder: “Adam Smith’in ekonomik yaklaşımın esas kurucusu olarak bazı yasaları ve mevzuatı piyasa davranışına uygun biçimde yorumladığını” belirtir (Becker, 1990: 12). Smith’te eksik bulduğu şey, bunu genellemesidir.

“Ekonomik yaklaşım”ı neoklasik iktisatta kullanılagelen metodolojik bireyciliğin iktisat dışına taşınması girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Neoklasik iktisat 19. yüzyılın sonlarında siyasal iktisat ile arasına mesafe koyabilmek için kendine ölçülebilir, piyasa ilişkisi olarak ifade edilebilir bir alan tanımlamış ve bu alanı açıklamaya yönelik metodolojisini de bireycilik olarak seçmişti. Örneğin, hane halkı iktisadî bir kategori iken hane halkının kendi içeriğinin analizine iktisadî olarak yüksek bir önem atfetmemiştir. Tüketim eğilimini, tercihlerin oluşumunu etkileyen toplumsal faktörler gibi konularda da benzer bir tutum söz konusu idi. Tutumun bir nedeni metodolojik yaklaşımın tek yönlü mantığı iken diğeri fayda maksimize edici davranışı analitik bir alet olarak kullanmanın sınırlılığının farkında olmaktı diyebiliriz. Becker’in emperyal hamlesi ise,

Stigler'in formülasyonu ile "maksimize davranış makinesi"ni (*the machine of maximizing behavior*) genel bir analitik araç olarak (1984: 312) kullanıp, diğer bilimleri "piyasa testi" ile anlamaya çalışmaktır.

Neoklasik iktisat, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında bireysel tercihler ile talep arasında ilişki kurarken, nedensellik ilişkisinde bir önceki halka olarak tabir edebileceğimiz beğenilerin oluşmasını büyük ölçüde sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlere bırakmıştır. Sosyoloji ve psikoloji de bireyin bir anlamda toplum tarafından sınırlandırıldığını ve beğenilerin oluşumunda toplumsal değerlerin, bireysel/akran etkileşimlerinin önemli olduğunu güçlü bir biçimde vurgulaya gelmektedir. Becker, beğenilerin oluşum sürecinin her ne kadar diğer disiplinlerin araştırma sahası olduğunu inkâr etmese de, bu disiplinlerin "ekonomik yaklaşım" yöntemini uygulayabileceğini yani tercihlerin oluşumu sürecinin de bir fayda maksimizasyonu ilişkisine indirgenebileceğini iddia eder. Örneğin, neoklasik iktisadı eleştiren yaklaşımlar, birey toplum ilişkisinde ortaya çıkabilecek ve iktisadi rasyonalite ile örtüşmeyebilecek durumlara dikkat çekerken, geniş anlamıyla kurumların etkisini vurgulayarak, norm, alışkanlık, gelenek gibi toplumsal 'kurumlar'ın rasyonel maksimizasyon ilkesi ile her zaman uyuşmayabilecek davranışlara kaynaklık edebileceğini ileri sürmüş, bu nedenle de neoklasik birey varsayımının ancak belirli bir birey anlayışını temsil edebileceği konusunda geniş bir literatür oluşturmuşlardır. Becker bütün bunları tersine çevirerek, bu 'kurumlar'ı maksimizasyon sürecinin kolaylaştırıcıları olarak inceler: Ona göre, "[a]lışkanlık, bilginin edinilme maliyetini ve bilginin yeni duruma uygulanmasını ekonomize (*economize*) etmeye yardımcı olur" (Becker, 1992: 331).

Bunun yanı sıra, rasyonel bireyin fayda maksimizasyonu amacı ile uyumsuz gibi görünen davranışlarını da "ekonomik yaklaşım" ilkesi kapsamında değerlendirir. Gerçekleştirilmesinde toplumsal değerlerin, yapının önemli ölçüde etkili olduğu davranışlardan olan, "yardımsever"lik ("*charitable*"), "insansever"lik ("*philantropic*") ve "özverili"lik ("*altristic*") gibi davranışlar için de söz konusu ilkenin geçerli olduğunu öne sürer. Toplumsal değerlerin, kültürün kişiyi etkilemesi sonucunda, kişinin hor görülmeğe kaçınmak veya sosyal olarak övülmek amacı ile anılan türden davranışları sergileyebileceğini ancak bunların ilk bakışta diğerleri için kendi tüketiminden fedakârlık yapmak anlamına gelse de, gerçekleşenin tam olarak bu olmadığını iddia eder. "Ekonomik yaklaşım", "bütün davranışların, farklı metalara dayanan fayda maksimizasyonundan kaynaklandığını varsaydığından" (1990: 284) bunlar da kişinin fayda maksimizasyonunun bir ögesi olarak değerlendirilir. Söz konusu davranışları, fayda maksimizasyonu fonksiyonunda temsil edebilmek için, "sosyal gelir" biçiminde bir kavram geliştirir. Analizinin merkezinde yer alan

bu kavram, kişinin kendi geliri (kazançları vs.) ile diğerlerinin [örneğin yardımı alan ve bu eylemi değerlendiren toplumun] ilgili karakteristik özelliklerinin ona sağladığı [varsayımsal] parasal değerinin toplamıdır.” ikincisini sosyal çevre olarak adlandırır (Becker, 1990: 253).¹⁸ Daha önceki “gölge” fiyat atfına benzer biçimde, kişi “sosyal gelir”deki değişimleri gözeterek faydasını maksimize edecektir. Özverili davranış için kurguladığı fayda fonksiyonuna başvurarak düşüncesinin dayanaklarını aktarabiliriz.¹⁹

$$U^h = U^h(X_h, X_i)$$

$$pX_h + h_i = I_{h,i}$$

U^h : özverili kişinin fayda fonksiyonu,

$I_{h,i}$: h 'nin bütçe kısıdı

X_h : Özverili kişinin tüketimi,

h_i : transfer edilen miktar

X_i : yardım alan kişinin tüketimi

transferde kayıp yaşanmadığı varsayılırsa

$pX_i = I_i + h_i$, i 'nin bütçe kısıdı halini alır; I_i : i 'nin kendi geliri

dolayısıyla fayda maksimizasyonu ve bütçe kısıdı altında gerekli işlemler yapıldıktan sonra,

$$pX_h + pX_i = I_h + I_i = S_h$$

S_h : h 'nin “sosyal geliri” olur.

Becker’de, “sosyal gelir” kısıdı altında ve fayda fonksiyonunu kullanarak gerçekleştirilen maksimizasyon işleminin sonucu olarak, h 'nin kendi tüketiminden vazgeçtiği miktar sonucu yaşadığı kayıp ile i 'ye aktardığı kaynak sonucu i 'nin yaptığı tüketimden sağladığı fayda birbirine eşit olur. Yani kaynak aktarılan bireyin, toplumsal değerler sistemi vasıtasıyla kaynak aktarana vazgeçtiği faydasını geri verdiği düşünülür (Becker, 1990: 285).

Becker toplumsal değerlerin, yapının, sosyal etkileşim ile birey davranışlarında önemli rol oynadığını Durkheim, Simmel, Freud ve Weber gibi sosyoloji ve psikiyatrinin öncülerini anarak kabul eder. Hatta çalışmasında Veblen’in “gösterişçi tüketim” kavramına dahi atıf yaparak, söz konusu kavramın özellikle sosyolojide gündelik tartışmaların dahi içinde yer alacak biçimde üzerinde uzlaşmaya varıldığını ima eder (1990: 255). Ancak adı anılan tüm düşünürlerin çalışmalarının “ekonomik yaklaşım” ilkesi çerçevesinde bir anlamda yeniden yorumlanması Becker için bir gerekliliktir. Üzerinde durmadığı ise, örneğin, Durkheim’in ve genel olarak klasik sosyolojinin neoklasik iktisadın rasyonel bireyini hayli eleştirdikleri ve neoklasik iktisadın rasyonel faydacı bireyine ve metodolojisine tepkinin klasik sosyolojinin yükselişine zemin hazırlamış olmasıdır.²⁰ Keza sosyolojinin yanı sıra heterodoks iktisat literatüründe önemli yer verilen ve tartışılan Veblen de Becker’in rasyonel maksimize edici

birey varsayımına hayli mesafelidir. Bunun yanı sıra “kapalı sistem”in ortaya çıkabilmesi için sabit tercihler varsayımı gereklidir, oysa gerek sosyoloji gerekse evrimci ve kurumcu iktisadın temel iddialarından biri olan yeni özelliklerin ortaya çıkışı dolayısıyla, “açık sistem”dir.

Becker’in tilmizlerinden Lazear’ın belirttiği gibi, “Titiz (*rigorous*) dilimiz birçok biçimde kullanılabilir fakat yıllar geçtikçe, iktisatta üç tema (*theme*) vazgeçilmez olmuştur. Birincisi iktisat bilimi, bireyin rasyonel davranarak maksimizasyon yaptığını varsayar. İkicisi, iktisatçılar dengenin herhangi bir teoride yer alması gerektiğine kuvvetli bir biçimde bağlı kalır. Üçüncüsü, iktisatçılar etkinlik kavramının açık bir biçimde tanımlanmasına hayli önem gösterir” (Lazear, 2000: 100). Bu üç “tema”nın iktisat biliminin başarısında önemli pay sahibi olduğu görüşündedir. Lazear’ın saydıkları, iktisat teorisini “kapalı sistem” olarak kurgulamanın gerekleri arasındadır ancak “kapalı sistem” anlayışı iktisadi “bilimsel” yapmakla birlikte, bu “bilimsellik” karşısında kaybettiği açıklama gücü ise hayli tartışmalı bir konu olarak evrimci ve kurumsalcı iktisatçılar tarafından işlenilmektedir.

Becker’in “ekonomik yaklaşım” ilkesini kullanarak ulaştığı ilginç sonuçlar da yok değildir. Örneğin hem *a* egoist ebeveyn kişinin davranışı hem de *b* özverili ebeveyn kişinin davranışı kendilerine tayin edilen amaç fonksiyonları uyarınca rasyonel olabilmektedir. Ya da, “[e]ğer faydanın şu anla geçmişte tüketilenin karşılaştırmasına bağlı olduğu kabul edilirse, sürekli olarak artışın sağlandığı noktada en yüksek olacaktır” yaklaşımının bir sonucu olarak “yaşam standardının kendisi, geçmiş ile şu an karşılaştırılırsa, yeni zenginler [zengin olma anında] en mutlu insanlar olma eğiliminde, yeni yoksullar ise en sefil [yoksul olma anında] insanlar olma eğiliminde olacaktır ve [bundan dolayı da] uzun süredir zengin olan uzun süredir yoksul olandan daha mutlu olmayabilir. Eğer kendilerine ait geçmiş ve şu andaki tüketimleri hemen hemen eşitse *gerçekte, uzun süredir zengin olan uzun süredir yoksul olandan sadece çok az bir farkla daha mutludur*” (Becker, 1992: 332, italikler eklenmiştir). Benzer bir ilginç sonucu Lazear da ifade eder: “İş gücü piyasasında, işçiler ve firmalar arasındaki “evlilikler” iyi bir eşleşme yapıldığında devam etme eğilimindedir.” İyi bir eşleşmeyi ise şöyle tanımlar: “İyi bir eşleşme, belirli eşleşmenin, diğer konfigürasyonlardan daha fazla artık ürettiği durumdur.” İşçiler firmaya faydalı/spesifik bir insan sermayesine sahipse, işçiyi istihdam eden işveren nezdindeki değeri, diğer işverenlere göre fazladır. Dolayısıyla bu tür eşleşmelerin güçlü olduğu sonucuna ulaşılır. Benzer biçimde, evlilikler de önemli miktarda spesifik sermaye üretmiş olan eşleşmelerde devam etme eğilimindedir” (Lazear, 2000: 112).²¹ Konumuz gereğince, burada derinlemesine analiz etmemiz mümkün değil ancak Becker ve geliştirdiği yaklaşımı uygulayanlar, iktisatçılar yanı sıra

özellikle sosyologlar tarafından yoğun olarak eleştirile gelmektedir. Evlilik konusunu değerlendiren Reardon söz konusu yaklaşımdaki sorunu şöyle ortaya koyar: “Evlilik “piyasası”na yönelik temel soru, evlilik kurumunun kurallarını kimin koyduğudur. Sürpriz biçimde patriarkadan bahsedilmez. Kapitalizme içkin patriarkal ilişkilerin aile içinde tekrarlanması, bütün feminist analizlerin başlangıç noktasıdır” (Reardon, 2010: 249). Benzer sorular işgücü piyasasında da sorulmaz. Var olan, hali hazırdaki ilişkiler veri alınır.

Konumuz Smith ile Şikago Okulu arasındaki ilişki olduğundan, “ekonomik yaklaşım” ilkesine yöneltilen eleştirilerin tümünü burada kapsamamız mümkün değildir. Ancak bu eleştirilerden özellikle Archer’in (2001) eleştirisine Smith’in değerlendirilmesinde de katkı yapacağı için değinmek yararlı olacaktır. Archer (2001) rasyonel seçim teorisini, bireyin davranışlarını kelepir kovalayanın pazarına (*the bargain-hunter’s bazaar*) indirgenmesi olarak değerlendirerek, *homo economicus*un yanı sıra *homo sentients*’in varlığına dikkat çeker.²² *Homo sentients* ahlakî bir ajandır (*moral agent*). *Homo sentients*’in aldığı kararlar, onun kim olduğunu tanımlar ve bu kararlar bir sonraki amaca ulaşmak için alınan yardımcı araçlar değildir. *Homo sentients*’in kararlarında duygular (*emotions*) arzulardan arındırılmadığı gibi, güçlü hisler de ayıklanmamıştır. Bu ikisinin kararlarda yer aldığı durumları inceleyerek Archer, fayda maksimizasyonu ve rasyonaliteyi tartışmaya açar. Bu ikisi ile birlikte, bireyi toplumdan sökemeceğimizi ve bireyin kendi adanmışlıklarına dikkat çekerek şu tespiti yapar: “Kendimizi neye adadığımız (*committed*) hayatımızı biçimlendirir ve ne [bedel] ödeyeceğimizi belirler. Belirli kararları açıklarken, ‘ağırlıklarını ve ölçülerini’ sunan bu adanmışlıklardır. İnsanı duygusal olarak harekete geçiren bu bilgi olmaksızın, insanlar için neyin bedel neyin kazanç *sayılacağını* veya bedel ve kazancın ne yoğunlukta hissedileceğini basitçe bilemeyiz” (Archer, 2001: 54-55)

Sonuç Yerine

Yukarıda değinilen, *Adam Smith Sorunu* tartışması sonrasında ‘yeni’ bir Smith yorumunun ortaya çıktığı söylenebilir. ‘Yeni’ yorumda, basit bir serbest ticaret partizanı ve insan eylemlerini basitçe salt kişisel çıkara indirgeyen Smith yorumu, yerini, insan davranışlarını kapsamlı bir biçimde incelemeyi amaçlayan, toplumsal ilerlemenin dinamiklerini çözümlenmeye çalışan ve toplumun *tamamen* piyasa tarafından yönlendirilmesinin doğuracağı marazlara dikkat çeken bir sosyal bilimciye bıraktığını söylemek mümkündür. ‘Yeni’ yorumun en önemli kaynaklarından biri, *ADT*’de kapsamlı bir biçimde incelenen toplumsallaşmış bireydir. “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” ya da kişisel çıkar ilkelerini Smith’in tüm sonuçları ile kabul ettiğini söylemek mümkün olmadığı gibi toplumsal örgütlenmenin üzerine inşa edildiği tek müşevvik

de ekonomik değildir. Ayrıca mülkiyet sahipliğinin pozitif hukuku etkileme kapasitesi ortaya konarak, bunun doğal hukuktan uzaklaşması, toplumun var olan potansiyelini gerçekleştirememesinin nedeni olarak incelenir. Smith, toplumsal güçler dengesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan pozitif hukukun, bireyin/toplumun gelişiminin önünde engel olabileceğini düşünmektedir. Diğer hasletlerinin gücü kişisel çıkarı dizginlemeye yetmese de, “ticari toplum”un gelişiminin zorunlu olarak herkes için iyi sonuçlar ortaya çıkaracağı gibi bir ön kabulü de yoktur. *UZ*’nin üzerine inşa edildiği iş bölümünün kusurlu sonuçları arasında saydığı emeğin yabancılaşmasının engellenmesi ve zihinsel gelişimini sürdürülebilmesi için “devletin görünen eli”nin gerekliliğini öne çıkarır (Muller, 1993: 140-153). Bu anlamda Smith’in neoliberaler gibi, toplumun gelişimini ya da toplumsal süreçleri tamamen piyasanın yönlendirmesine bıraktığını düşünemeyiz.

Henry Bergson “John Stuart Mill gibi bir faydacıyı üretmek yüzyıllar süren bir kültürü gerektirir” (Akt. Bourdieu, 2008: 7) biçiminde haklı bir tespit yapmıştır. İngiltere’ye gelen başka medeniyetlerden düşünürlerin farklı derecelerde ‘şok’ yaşadığından söz etmiştik, günümüzde ise söz konusu ‘şok’lar normalleşmiş, gündelik hayatın sıradan ilişkilerine dönüşmüştür. Ancak toplumlar kapitalist üretim ilişkilerini, tarihi boyunca, olduğu gibi kabul etmemiş ona karşı K. Polanyi’nin analizlerinde gösterdiği gibi, kendini koruma amaçlı, karşı hareketini, geniş anlamıyla kendini koruyan kurumlar üretmiştir. “Piyasa testi”ni kabul etmeyen bu kurumlar, piyasanın metalaştırıcı etkisini ortadan kaldırmayı hedeflemese de, piyasanın toplumu tam anlamıyla yönlendirmesini engelleyen, insani değerlerin sürdürülmesine olanak tanıyan ve piyasanın bütün sonuçlarının kabul etmeyen biçimde örgütlenmişlerdir. Özverlilik, yardımseverlik ve insanseverlik fayda maksimizasyonunun konusu olarak değil, yaşanagelen insani sorunlara çözüm bulma gayreti olarak ortaya çıkmaktadır. Bireysel ölçeğin ötesinde, toplum, sorunlarına geliştirdiği kurumlar ile çözüm aramakta ve bunu da bir fayda maksimizasyonu konusu olarak formüle etmemektedir. Smith’in sempati ilkesi ile benzetme yerinde olursa bu türden kurumsallaşmaya yönelecek insanı ve ona ait doğal hasletleri tespit ettiği söylenebilir. Böylece insanın doğasından gelen gelişme arzusunun gerçekleştirilmesini sadece piyasa ilişkilerine indirgeyemez.

Biraz abartılı olarak belirtmek gerekirse, iktisat teorisine 20. yüzyılın ‘şok’unu Becker yaşatmıştır. Lazear, Becker’in “ekonomik yaklaşım”ı ilk ortaya koyduğunda aldığı tepkileri şöyle ifade ediyor: “Yirmi yıl önce, tuhaf (*bizarre*) ve neredeyse komik (*comical*) olarak değerlendirilen düşünceler şimdi standarttır” (Lazear, 2000: 112). Burada iktisat teorisinin kendi içindeki gelişiminin egemen paradigma ve ‘ödülleri’ aracılığı ile nasıl yönlendirildiğini tartışamayız ancak

çalışmamıza başlarken belirttiğimiz Thatcherism, Reaganizm vb. neoliberal ideolojik saldırıların ulaşmak istedikleri toplum ve birey tasavvurlarının, söz konusu tuhaflik ve komikliğin ortadan kalkmasına katkı sağladıkları malumun ilanıdır. Keza toplumsal gerçekliği dönüştürmeyi hedefleyen/zorlayan iktisat ve sosyal politikalarının en önemli hedeflerinden biri, bireyi/bireyselliği her adımda yüceltmesi iken kamusalığın bir anlamda lanetlenmesiydi. Zira toplumun kendini korumaya yönelik oluşturduğu kurumlarının ortadan kaldırılması ve bireyciliğin 'yeniden yaratılması' neoliberal politikaların temel amaçları arasındaydı.

Smith'in eserlerinin Glasgow Edisyonu'nun yayınlanmasından sonra, hız kazanan 'yeni' yorum, derinlikli, entelektüel zenginliği olan ve neoliberal politikaları kolaylıkla onaylayamayacak bir Smith ortaya çıkardı. "Şikagolu Smith" ise entelektüel zenginliği önemli oranda yok edilmiş bir neoliberaldir. Özellikle Becker ile birlikte bireyin tek boyutlu olarak "ekonomik yaklaşım" ilkesi tarafından yönlendirildiğinin ve bunun esas kurucusunun Smith olduğunun ileri sürülmesi ADT'den yaptığımız alıntılardan tespit edilebileceği gibi doğruluktan uzaktır. Becker'in yaklaşımı, sadece iktisat teorisini değil, diğer disiplinleri de tek boyutluluğa mahkûm etmek istemektedir.

Çalışmamıza başlarken, De Quincey'den aktardığımız pasajda olduğu gibi, kapitalist üretim biçimi, sermaye birikim sürecini hızlandırmak ve insanı bu birikim sürecinin mekanik bir aracı olarak görmek ister. İnsanî olan her ne ise işin gerçekleştirilmesi sırasında, işi etkilemesi istenmez. Bu, bazen "yol kazaları"na, bazen üretim sürecinde yabancılaşmaya bazen de "piyasa testi"ne kayıtsız kalma biçimine bürünebilir. Hâlbuki göstermeye çalıştığımız gibi, ADT ve kısmen UZ söz konusu kayıtsızlığı onaylamadığı gibi, insanî hasletlerin bunu mümkün kılamayacağını gösterme uğraşındadır.

Sonnotlar

¹ Orijinal metindeki *sympathy*'nin karşılığı olarak çevrilmiş. Thomas de Quincey (1785-1859) Sanayi Devrimi'nin beşiği Manchester kentinde doğmuştur. "İngiliz Posta Arabası" kitabını 1849'da yayınlasa da 19.Y.Y.'ın hemen başında Oxford Üniversitesi öğrencisi iken başından geçen bir araba kazasında ölümden kıl payı kurtuluşunun düş gücünü harekete geçirmesi etkisiyle kaleme almıştır. Ayrıca ağırlıklı olarak David Ricardo'yu tartıştığı *The Logic of the Political Economy* (1844) adlı bir çalışması da mevcuttur.

² Posta arabalarının dönemin kapitalizmdeki hayati önemi için Austen'e (1979: 13-34) bakılabilir.

³ Avusturya Okulunu anakımın bir türevi olarak kabul ettiğimizde, ADT'ye gösterilen ilgi bakımından diğerlerinden pozitif anlamda farklılaştıklarını belirtmeliyiz.

⁴ İktisat biliminin ilk ifade biçimi olarak kabul edilen, siyasal iktisat için söz konusu farkındalık Smith öncesine uzanır ancak bugünkü iktisat biliminin kendini Smith'in *UZ* kitabına dayandırması genel bir kabul halini almıştır. Bu konuda bir tartışma için Bkz. (Özveren, 2010).

⁵ Newtoncu mekanistik bilim anlayışı metodolojik bireycilik anlayışının dayanaklarından biri olsa da Smith için metodolojik bireyci ve atomistik yakıştırmaları kolaylıkla kabul edilemez (Evensky, 1993).

⁶ Literatürde *ADT* ve *UZ* arasında çelişkiye vurgu yapan *Adam Smith Sorunu* başlıklı bir tartışma 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Ancak günümüzde yetkin tartışmacıların üzerinde uzlaştığı böyle bir çelişkiden ziyade iki eserin birbirini tamamladığı yönündedir. Bu yöndeki bazı örnekler için bkz. Macfie (1959: 212-3), Evensky (1993; 2005), Peil (2009). *ADT*'nin Glasgow Edisyonu'nu gerçekleştiren Macfie ve Raphael, Adam Smith Sorununu bilgisizlik ve yanlış anlamadan kaynaklanan sahte bir sorun (*psedudo*) olarak nitelendirirler (1976a: 20). Kendisi açısından *ADT*'yi, *UZ*'den daha üstün nitelikli (*superior*) bir kitap olarak gördüğüne yönelik tanıklıklar mevcut olduğu gibi, dönemin entelektüel ortamı ve okuyucu kitlesi düşünüldüğünde *UZ*'nin okuyucusunun *ADT*'yi bildiğini varsaydığı yönünde yorumlar bulunmaktadır (Raphael, 2007: 1, Tribe, 2008: 523). Dolayısıyla biz de bu çalışmada söz konusu türden bir problemin olmadığı ve iki kitabın birbirini tamamladığı düşüncesini benimsiyoruz.

⁷ Campbell, Smith'in orijinal ve ikincil tutkular arasında ayrıma sıklıkla vurgu yaptığını belirtir. Buna göre insan doğasındaki orijinal tutkular, bireysel ve sosyal tecrübeler ile diğerlerini şekillendirir. 'Bencil' davranışları anti-sosyal bir özü olacak biçimde tasvir etmediğine değinen Campbell ayrıca Smith'teki materyalizme dikkat çekerek, üretim araçlarının gelişimi ile ortaya çıkan sosyal tabakalar ve sınıfların nihai olarak hükümet etme biçimini değiştirdiği gibi, ahlâkiliğinde çağdan çağa değiştiğini özellikle *Hukuk Üzerine Dersler*'de vurguladığını belirtir (Campbell, 1971: 67-81).

⁸ Smith, başkalarının başına gelenler ya da yaşadıklarının hissedilmesindeki yoğunluk konusunda dikkatlidir. Doğrudan gözlenebilen üzücü bir olay ile hiç görmediğimiz Çin'de meydana gelen bir üzücü veya sevinçli bir olay karşısındaki yaşanan duygudaşlık değişir (Smith, 2018b: 200). Aynı şey kişinin kendisi ile yakınları ve çevresi ile kurduğu sempaside hissin yoğunluğu bakımından değişkendir.

⁹ Smith'in akıl yürütmesinde görünmeyenlik kavramı sadece "görünmeyen el" ile sınırlı değildir. *Felsefe Konusunda Makaleler*'i yaşarken yayınlamasa da burada tartıştığı/ kullandığı bilim anlayışını *UZ* ve *TMS*'de de kullanmıştır. Söz konusu çalışmasında öne çıkan kavramlardan biri "görünmeyen zincir"dir (*connecting chain*). *Felsefe Konusunda Makaleler* ile *UZ* ve *ADT*'deki benzerlikler için bkz. Kim, (2012), Fiori (2012) ayrıca Smith (1980: 45-6).

¹⁰ Türkçe çeviride *impartial spectator*'ün karşılığı olarak "tarafsız seyirci" tercih edilmiş. Bizim tercihimiz ise "tarafsız gözlemci" bu yüzden Türkçe çeviriyi kullandığımız yerlerde seyirciyi, gözlemci olarak değiştirdik.

¹¹ Smith'in Newtoncu paradigmadan etkilendiğini belirtmiştik. İskoç Aydınlanması düşünürleri ahlaktaki tutku kavramını fizikteki hareket kavramı ile bir tutarlar. Bkz. Calinicos (2005: 35-36). Buradaki güç dengesinden anlaşılması gereken dizginsiz kişisel çıkarın karşısına konulan, sempati ilkesi vasıtasıyla harekete geçen bir ahlakî değerler sistemi ile dengelenmesi çabasıdır.

¹² Bireyler arasındaki zıt çıkarlar durumunda benzer düşünceleri : “Kendi mutluluğumuzu engelliyor diye başkasının mutluluğuna mani olmak, bizim işimize de yaracağını belki daha çok yaracağını düşündüğümüz için birinin faydalandığı bir şeyi elinden almak, insanın kendi mutluluğunu başkalarının mutluluğundan üstün görmesinin doğal olduğunu düşünmek tarafsız kimselerin asla kabul etmeyeceği şeylerdir” (Smith,2018b: 123). Bu alıntıyı Smith 6. Edisyon’da ADT’ye eklemiştir. Bu eklemenin ve 6.Edisyon’daki diğer eklemelerin Smith’in birey anlayışındaki diğer ben’in önemi için Göçmen’e (2015: 53-77) bakılabilir.

¹³ Tamahkârlığı biraz da alaycı bir üslup ile eleştirir. “Aşırı tutkuların etkisinde olan biri sadece bulunduğu durumdan ötürü mutsuz olmaz, ahmakça özendiği mertebeye erişmek için toplumun huzurunu da bozar. İnsan biraz gözlem yapsa hayat normal seyreyken salim bir aklın da aynı şekilde sakin, neşeli ve memnun olabileceğini görecektir. Tıpta çare arayıp da bünyesini toparlamaya çalışan birinin, mezar taşında yazılı olan “İyiydim, daha iyi olmak istedim ve artık buradayım” sözü art niyetli ve hırslı davranıp da hayal kırıklığına uğramış olan herkese eksiksiz biçimde uyarlanabilir” (Smith, 2018b: 217-9).

¹⁴ Smith, ticari toplumun iş bölümü ve serbest piyasalar ile evrensel refahı arttırmasını yapacağı katkının yanı sıra, zenginlik arttıkça, ticaretin insana naziklik ve yumuşaklık (*softness*) kazandıracağını, dolayısıyla güvenlik ve barış sorunlarına yönelik kaygının azalacağını düşünür.

¹⁵ Smith’e göre, “[m]üspet hukuk, doğal hukuk felsefesinin sahip olduğu sisteme ya da adaletin hususi her bir kuralına kıyasla kusurları olan bir sistemdir”. İyi yönetilen devletlerde yasaların genelde doğal hukuk ile örtüştüğünü belirtir ancak bu zorunluluk olarak ortaya çıkmaz. “Yalnız her durumda kesin bir örtüşme vardır diyemeyiz tabii. Bazen devletin anayasası dediğimiz yani devletin çıkarları ile *bazen de hükümeti tekeline geçirmiş olan kimselerin özel çıkarları* ülkenin müspet hukukunu doğal adaletten saptırmaktadır” (Smith, 2018b:492-3, vurgular eklenmiştir). Dolayısıyla Smith için pozitif hukuk eksikleri içinde barındırma potansiyeli barındırır ki bu genelde mülkiyeti biriktirenlere avantaj sağlayacak biçimde gerçekleşir.

¹⁶ İktisat teorisine etkisinin yanı sıra iktisat politikasını da, özellikle Pinochet Şili’si deneyiminden sonra etkilemeye başlamıştır. Ayrıntılı tartışma için bkz. Bahçe (2008). Ayrıca Horn ve Mirowski (2009) da, neoliberalizmin doğumu ve Chicago ilişkisi için bakılabilir. Bu çalışmada Becker’in analizine odaklanıyoruz ancak onu önceleyen iki ismin analizlerine çok kısaca değinmeyi gerekli görüyoruz. Becker (1990) çalışmasını “ekonomik yaklaşım”ı öğrendiği dört isme adamaktadır ki bunların ikisi Friedman ve Stigler’dir. Stigler’in, Smith yorumlarında öne çıkardığı husus kişisel çıkardır. Bunu,

öylesine güçlü biçimde vurgular ki, kişisel çıkarın insan davranışlarını açıklamada neredeyse sınırsız bir gücü olduğunu öne sürer. UZ Stigler'e göre, "kişisel çıkarın granitinin üzerine dikilmiş muazzam bir saraydır" (Rosenberg, 1993:835). Smith'in son derece önemli bir zaferi olduğuna işaret eder: Rekabet altında, kişisel çıkarının peşinde koşan bireyin davranışının sistematik analizini, iktisat biliminin merkezine yerleştirmiştir. Bu teori UZ'nin taç mücevheridir (*the crown jewel*) ve kaynak tahsisi teorisinin temeli olagelmıştır... Smith'in rekabetçi ortamda kişisel çıkarını düşünen bireyin inşası genelliği bakımından Newtoncudur" (Akt. Evensky, 2007). Keza Stigler, Nathan Rosenberg (1993) tarafından "Adam Smith'in en iyi arkadaşı" olarak nitelendirilmektedir. Stigler'den daha popüler olan, Friedman, "Kapitalizm ve Özgürlük" (*Capitalism and Freedom*) (1962) ve eşi Rose Friedman ile birlikte yazdığı "Seçme Özgürlüğü" (*Free to choose*) (1980) kitapları ve çok seyredilen tv. programlarıyla popülerleş(tiril)miştir —her bir tv programını 5 milyon kişinin seyrettiği düşünülmektedir. Kendi amaçları doğrultusunda gönüllü eylemlerde bulunan milyonlarca bireyin, merkezi yönlendirme olmaksızın fiyat mekanizması vasıtasıyla koordine olmasını görünmeyen elin başarısı olarak değerlendirir (Liu, 2019: 22). Friedman 1974'te yaptığı bir konuşmada "yanlış yüzyılda doğmamış olsaydı Şikago Üniversite'sinde üstün hizmet profesörü olurdu diyerek, kendisi ve Şikago Okulu ile Smith'i doğrudan ilişkilendirmektedir. Friedman önceki bölümde tartıştığımız sempati ilkesi konusunda gerek Stigler gerekse kendi görüşleri arasındaki aykırılığın çözümünü sempati ilkesini ekonomikleştirerek bulmayı dener. "Ahlâki açıdan, Smith sempati ilkesinin yaygın bir insan karakteri olduğunu kabul eder fakat bu sınırlıdır ve bu nedenle ekonomikleştirilmelidir (economized)" (Friedman, 1977: 12).

¹⁷ "Piyasa testi"nin piyasada geçerliliği konusunda elbette ki ne Becker'in ne de Lazear'ın şüphesi vardır. Lazear şunları ifade eder, "İktisatçılar genellikle piyasa testine inanırlar. Ekonomik emperyalizm sadece bu testi geçebilirse başarılı olarak değerlendirilebilir, bu emperyalistlerin analizlerinin diğerlerini [disiplinleri] etkilemesi gerektiği anlamına gelir" (Lazear,2000: 104). Lazear, Becker'in yaklaşımını berraklaştırmak istemektedir. Diğer disiplinlerin kolonize edilmesi anlamına gelen bu hamleyi Becker bu biçimde algılamaz, diğer disiplinleri iktisattan daha önemsiz olarak değerlendirmedini belirtir. Ancak Reardon'un belirttiği gibi, onlarla bir diyalog kurma girişimine ya da "ekonomik yaklaşım"ın neden diğer yöntemlerden daha üstün olduğu konusunda bir tartışmaya girmez (Reardon, 2010).

¹⁸ Örneğin, başkaları tarafından hor görülme istenmeyen bir kişinin yaptığı özverlilik karşısında, başkalarının/toplumun bu davranışa ona haz/fayda sağlayacak bir 'tepki' vermesi gerekir. Bu aslında kısır döngüdür; kişi, toplumsal bir değer sistemi olduğu için öyle davranmaktadır yani toplumsal tepki hazır, oradadır.

¹⁹ Örnek doğrudan Becker'den (1990: 285) alınmıştır.

²⁰ Zafirovski (1999: 495) "klasik sosyoloji"nin kurum karşıtı (*anti-institutionalist*) ve hatta toplum karşıtı (*anti-social*) olan faydacı iktisat ve sosyoloji ile yetinilmemesi sonucunda ortaya çıktığını tartışır.

²¹ Becker bu kavramları ve metodolojiyi kullanarak ulaştığı sonuçlarda, evliliğin spesifik sermayesini de çocuk sahibi olmak ve evli kalınan sürenin uzunluğu olarak tespit eder. Evli kalma ya da işçi-‘işveren’ ilişkisi aynı türde ilişki olduğu gibi, ikisinde de olmama haline göre daha fazla artık elde edilmesi, sürdürülme nedeni olarak incelenir.

²² Archer (2001: 53-55) *homo sentiens*’i ahlâki adanmışlıklar yapabilme kabiliyetine sahip ve bunları sürdürme konusunda toplumsallığından kaynaklanan nedenleri olan bireyi tanımlamak için kullanır. Duygularını, ahlâki adanmışlıklarının rasyonel olarak hesaba vurmaz. Örneğin Becker’in aile, evlilik, topluluk ilişkileri gibi konulardaki rasyonel hesabına karşın *homo sentiens* bu ilişkilere derinden bir kaygı/ilgi göstermektedir.

Kaynakça

Archer M (2001). *Homo economicus, Homo sociologicus and Homo sentiens*. İçinde: M. Archer ve J. Titter (der) *Rational Choice Theory Resisting colonization*, London:Routledge, 36-56.

Austen B (1979). *British Mail Coach Service 1784-1850*. (Basılmamış Doktora Tezi). London:London School of Economics and Political Science.

Bahçe S (2008). Şikago Oğlanları. İçinde: F.Başkaya ve A. Ördk (der) *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, Ankara:Özgür Üniversite Kitaplığı, 1065-1073.

Becker G (1990). *The Economic Approach to Human Behavior*, Chicago: The University of Chicago Press.

Becker G (1992). Habits, Addictions and Traditions. *Kyklos*, 45(3), 327-346.

Becker G ve Posner R (2009). *Uncommon Sense: Economic Insights, from Marriage to Terrorism*. Chicago:The University of Chicago Press.

Bourdieu P (2008). *The Social Structure of Economy*: Cambridge:Polity Press.

Calinicos A (2005). *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış*. Çev. Y. Tezgiden, İstanbul:İletişim Yayınları.

Campell T. D. (1971). *Adam Smith’s Science of Morals*. London:George Allen & Unwin Ltd.

De Quencey T (2006). [1849] *İngiliz Posta Arabası*. Çev. M. Doğan, İstanbul:YKY.

Evensky J (1993). Adam Smith on the Human Foundation of a Successful Liberal Society. *History of Political Economy*, 25(3), 395-412.

Evensky J (2005). Adam Smith’s *Theory of Moral Sentiments*: On Morals and Why They Matter to a Liberal Society of Free People and Free Markets. *Journal of Economic Perspective*,19 (3), 109-130.

Evensky J (2007). "Chicago Smith" versus "Kirkaldy Smith". İçinde. *Adam Smith's Moral Philosophy: A Historical and Contemporary Perspective on Markets, Law, Ethics, and Culture*, Cambridge:Cambridge University Press, 245-264.

Fiori S (2012). Adam Smith on Method: Newtonianism, History, Institutions, and the "Invisible Hand". *Journal of the History of Economic Thought*, 34(3), 411-435.

Friedman M (1977). Adam Smith's Relevance Today. *Challenge*, March-April.

Göçmen, D (2015). Özne Felsefesinde İki Dönüm Noktası: Bazı Güncel Yaklaşımlar Işığında René Descartes'tan Adam Smith'e Öznenin Kuruluşu ve Kurtuluşu. İçinde: *D. Göçmen, Modern Felsefe: Tarihsel Anlamı, Güncel Mirası Adam Smith, Hegel ve Marx*, İstanbul: Vivo Yayınevi.

Hetherington N S (1983). Isaac Newton's Influence on Adam Smith's Natural Laws in Economics, *Journal of the History of Ideas*, 44(3), 497-505.

Hirschman A (1997). *The Passions and the Interest: Political Argument for Capitalism Before its Triumph*, Princeton: Princeton University Press.

Horn R ve Mirowski P (2009). The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism İçinde: P. Mirowski ve D. Plehwe (der), *The Road From Mont Pelerin The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge: Harvard University Press, 139-178.

Kim K (2012). Adam Smith's 'History of Astronomy' and View of Science. *Cambridge Journal of Economics*, 36, 799-820.

Lazear P (2000). Economic Imperialism *The Quarterly Journal of Economics*, 115(1), 99-146.

Liu G M (2019). Rethinking the "Chicago Smith" Problem: Adam Smith and the Chicago School, 1929-1980. *Modern Intellectual History*, 1-29.

Macfarlane A (1993). *Kapitalizmin Kültürü*. Çev. R. H. Kır, İstanbul:Ayrıntı Yayınları.

Macfie A (1959). Adam Smith's Moral Sentiments as Foundation for his Wealth of Nations Foundation. *Oxford Economic Papers*, 11(3), 209-228.

McLean I (2006). *Adam Smith, Radical and Egalitarian An Interpretation for the Twenty-First Century*. Edinburg: Edinburgh University Press.

Muller J (1993). *Adam Smith in his Time and Ours: Designing the Decent Society*. New York:The Free Press.

Newheiser D (2016). Foucault, Gary Becker and the Critique of Neoliberalism. *Theory, Culture & Society*, 33(5), 3-21.

Öziş M ve Dönmez Atbaşı F (2019). *Ahlâki Duygular Teorisi Bağlamında, Adam Smith ve Gary Becker'de Birey Davranışları Üzerine Değıniler*. *Mülkiye Dergisi*, 43 (4), 759-784.

- Özveren E (2010). Adam Smith'in Uzak Görüşlülüğü. İçinde: M. Kara ve E. Aydınonat (der.), *Görünmez Adam Smith*, İstanbul:İletişim Yayınları, 19-52.
- Peil, J (2009). Adam Smith. İçinde: J. Peil ve V. Staveren (der.), *Handbook of Economics and Ethics*, Edwar Elgar Publishing, 500-508.
- Raphael D D ve Macfie A L (1976). Introduction. İçinde A. Smith (1976a) *The Theory of Moral Sentiments*. Oxford: Oxford University Press,1-50
- Raphael D D (2007). *The Impartial Spectator:Adam Smith's Moral Philosophy*. New York: Oxford University Press.
- Reardon J (2010). Social Economics: Market Behavior in a Social Environment. *Review of Social Economy*, 68(2), 246-250.
- Rosenberg N (1993). Stigler: Adam Smith's Best Friend. *Journal of Political Economy*, 101(5), 833-848.
- Schumpeter J. A. (1954). *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- Smith A (1976a). *The Theory of Moral Sentiments*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith A (1976b). *The Wealth of Nations*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Smith A (1980). *Essays on Philosophical Subjects*. Oxford: Clarendon Press.
- Smith A (2018a). *Hukuk Üzerine*. Çev. A. Celiloğlu, İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Smith A (2018b). *Ahlaki Duygular Kuramı*. Çev. D. Kızılay, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Stigler G J (1984). Economics- The Imperial Science?. *Scandinavian Journal of Economics*, 86(3), 301-313.
- Tribe K (2008). "Das Adam Smith Problem" and the Origins of Modern Smith Scholarship. *History of European Ideas*, 34(4), 514-525.
- Witzum A ve Young J T (2006). The Neglected Agent: Justice, Power, and Distribution in Adam Smith, *History of Political Economy*, 38(3), 437-471.
- Zafirovski M (1999). Unification of Sociological Theory by the Rational Choice Model: Conceiving the Relationship between Economics and Sociology, *Sociology*, 33(3), 495-514.